

The National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
H.Acharian Institute of Language

Национальная академия наук Республики Армения
Институт языка имени Р. Ачаряна

X International Conference on Armenian Linguistics
Yerevan, 7-9 October, 2015

C o l l e c t i o n o f p a p e r s

**X Международная конференция по армянскому
языкознанию**

Ереван, 7-9 октября, 2015 г.

С б о р н и к д о к л а д о в

Yerevan – 2015 – Ереван

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**Հայերենագիտական միջազգային տասներորդ
գիտաժողով**

7-9 հոկտեմբերի, 2015թ.

Զ ե կ ու ց ու մ ն ե ր ի ժ ո ղ ո վ ա ծ ու

Երևան
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն
2015

ՀՏԴ 811.19:06

ԳՄԴ 81.22

Հ 301

Ժողովածուն հրատարակության է երաշխավորել
ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհուրդը:

Տպագրվում է ՀՀ ԿԳՆ գիտության պետական
կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ:

Խմբագրական խորհուրդ՝
բ.գ.թ. Վ.Լ.Կատվայան (նախագահ)
բ.գ.դ., պրոֆ Գ.Կ.Խաչատրյան
բ.գ.դ., պրոֆ. Վ.Գ.Համբարձումյան
բ.գ.դ., պրոֆ. Ս.Ա.Հայրապետյան
բ.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթ.անդամ Լ.Շ.Հովհաննիսյան
բ.գ.դ., պրոֆ Լ.Ս.Հովսեփյան
բ.գ.դ., Ռ.Ս.Թոխմախյան
բ.գ.թ. Ն.Գ.Հովհաննիսյան
բ.գ.թ. Գ.Մ.Մխիթարյան
բ.գ.թ Ա.Ս.Գալստյան
բ.գ.թ. Հ.Մ.Չոլաքյան

Հ 301 Հայերենագիտական միջազգային տասներորդ գիտա-
ժողովի նյութեր (Երևան, 7-9 հոկտեմբերի, 2015թ.)- Եր.:
«Գիտություն» հրատ., 2015.- 315 էջ:

ISBN 978-5-8080-1187-8

ի ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, 2015

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Գրիգորյան Մուսաննա, Պարոնյան Նաիրա
(Հայաստան, ԵՊՀ)

ՀՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆՈՒ ՃԱՌԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հովհան Մանդակունին հայտնի է իր քարոզներով, շարականներով, աղոթքներով ու կանոններով: Նա մեծ վաստակ ունի եկեղեցական մատենագրության մեջ. հարստացրել է «Մաշտոց» ծիսարանը օրհնություններով ու կարգերով, կարգավորել ժամագիրքը, հունարենից թարգմանել Գրիգոր Նազիանզացու պատարագամատույցները¹: Մեծ է նրա ներդրումը նաև ճառագրության մեջ: Մեր քննության նյութը Հ. Մանդակունու 26 ճառերի բառակազմությունն է, որը լեզվական առումով առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում: «Ճառք»-ը եկեղեցական կյանքին, բարոյականությանը և բարոյագիտությանը նվիրված գրական բացառիկ հուշարձան է: Բառակազմական կաղապարները բաժանել ենք 2 ենթախմբերի՝ բառաբարդման և ածանցման կաղապարների՝ առաջինների մեջ ըստ կառուցվածքային առանձնահատկությունների առանձնացնելով հարադրական կամ վերլուծական և համադրական բարդություններ: Հարադրական բարդությունները, ինչպես հայտնի է, լինում են բայական և անվանական: Անվանական հարադրությունները լինում են երկու տեսակ՝ կրկնավոր և բաղիյուսական: Հ. Մանդակունու ճառերում կրկնավոր բարդությունների թիվը քիչ է: Դրանց բաղադրիչներն ըստ խոսքամասային պատկանելության կամ երկու գոյականներ են, կամ *ածականներ՝ գեշ գեշ, ընտիր ընտիր, շեղ շեղ, սակաւ սակաւ*: Կան նաև բաղադրիչների միջև որևէ նախդիր ունեցող կրկնավորներ՝ *արք ըստ արեւ, մի ըստ միտջե, պիղծ առ պիղծ, վաղունէ ի վաղիւ*: Մեր ընտրանքում եղած սակավաթիվ բաղիյուսական բարդությունները կազմված են տարբեր խոսքի մասերի հարադրմամբ՝ *ամ եւ կէսն, քսան եւ երեք հազար, քսան եւ չորք հազար*:

¹ Տե՛ս 'ս *Հնտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության*, Ս. Էջմիածին, 2003թ., էջ 120:

Հ. Մանդակունու ճառերում գործածված հարադրավոր բայերի մեջ գերակշռում են *գոյական+բայ* կաղապարով կազմված հարադրությունները՝ *ախտս առնուլ, ակն ածել, աղաթս մատուցանել, ամյամ առնել, անդրանկություն ընկենուլ, սպաստան առնել, բերան ի բերան խաւսել, բժշկություն առնել* և այլն: Սակավաթիվ են ածականով, մակբայով, նախադրությամբ *կազմված* ձևերը՝ *անփոյթ առնել, առաջ գնալ, բարի գործել, զագանաբեկ լինել, գաղտ խաւսել, ի բաց ընկենուլ, ի բաց հայածել, ի վերայ ածել*: Հարադրավոր բայերի համեմատությամբ զուգադրական բայերը փոքրաքանակ են՝ *անիծեալ արկանել, առեալ բերել, առեալ վերացուցանել, դիզեալ կուտել, եկեալ անկեալ, ընկեցեալ լինել*:

Մեր աշխատանքում նպատակահարմար ենք գտել «Ճառք»-ում գործածված համադրական բարդությունները բաժանել հոդակապով և անհոդակապ տեսակների՝ իրենց ենթակաղապարներով, երբ բաղադրիչները հանդես են գալիս հնչյունափոխությամբ՝ 1) *ե(է)>ի՝* *աւրինագանց, դիմադարձ, դիւամոլ*, 2) *ու>ը՝* *գթագին, հրացայտ, տնանկ, ու>զրո՝* *աւգտակար, բազմալար, բազմահոյլ*, 3) *ի>ը՝* *ընչասէր, ընչաքաղց, խստավէր*, 4) *ի>է՝* *գինեհատ, հոգելից, հոգեկիր*, 5) *ի>Օ՝* *ամսազուխ, ճշմարտատես, սամթաջուր*, 5) *ոյ>ու՝* *լուսազգեաց, լուսափայլ*, 6) *եա > է՝* *կենսատու, կենարար, ը>Օ՝* *անձնակորոյս, դառնաքուն, ծանրալուր* և այլն: Հետաքրքիր է *մշտամեղք* բառի *միշտամեղք* անհնչյունափոխ տարբերակի առկայությունը:

«Ճառք»-ում բավականին մեծ թիվ են կազմում հոդակապով բարդությունները՝ *աղայեզու, աղբաբոյն, արուագէտ, ամաքիմ, արահնայ, բիրակեղծ, բոզահումանի, գերեզմանակրկիտ, գոդահան, ժահահոզի, սուտակասպասք, ցոփագնաց, ուծակեր, քրիստոսագգեաց* և այլն: *Մահուչափ* բառում որպէս հոդակապ հանդես է գալիս *ու* շաղկապը: Այս կազմությունները Գ. Ջահուկյանը համարում է համադասական բարդությունների տեսակ, որտեղ շաղկապը անվանում է հավելատարբ²:

«Ճառք»-ում հանդիպող անհոդակապ բարդությունները թվով

² Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, *Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն*, Ե., 1989, էջ 218:

զիջում են՝ *այլադանդ, արիւններես, դիթաւալ, երկպահք, խազմարար, խարազինաց, կամարար, կանեփհատն, նախանձորդի, ողջանդամ, չորեքշաբաթ, չարինաց, ցփոզգի, քրիստոսատեաց, քրիստոսւրնկալ:*

Ըստ խոսքամասային պատկանելության՝ համադրական բարդությունների սերող և բաղադրող հիմքերը մեր ընտրանքում ներկայացնում են հետևյալ կադապարները. 1) **Գոյական + գոյական:** Այս կադապարով կազմվում են գոյականներ և ածականներ, իսկ բաղադրիչները միմյանց նկատմամբ գտնվում են գլխավորապես հատկացուցիչ– հատկացյալի, երբեմն էլ՝ որոշիչ–որոշյալի շարահյուսական հարաբերության մեջ, *ամսագրուի, գրաւահարկ, հայրապէտ, սամթաջուր:* Նշենք, որ այս կադապարը գերիշխող է: 2) **Գոյական+բայարմատ** (բայահիմք): Այս կադապարով հիմնականում կազմվում են ածականներ, ինչպես՝ *աստուածադիր, խելացնոր, քրիստոսատեաց:* 3) **Ածական+գոյական:** Այս կադապարով ևս հիմնականում կազմվում են ածականներ՝ բաղադրիչների որոշիչ–որոշյալ շարահյուսական հարաբերությամբ՝ *գրավաստակ, նորաբողոք, կորովամիտ:* 4) **Ածական + ածական** կադապարի բաղադրիչների միջև գոյություն ունի համագոր հարաբերություն, և ստացվում են ածականներ՝ *բարեխառն, երկարաձիգ, մեծամեծ:* 5) **Ածական + բայարմատ** (բայահիմք) կադապարի բաղադրիչները միմյանց նկատմամբ գտնվում են պարագայական հարաբերության մեջ, իսկ ամբողջ բաղադրությունը ածական է՝ *բարեպաշտ, խստախաւս, յորդահոս, սրընթաց:* 6) **Դերանուն + գոյական** կադապարով կազմվում են ածականներ՝ *բոլորաձէ:* 7) **Մակբայ + բայահիմք՝ արագաթող, մշտայեղ, մշտաշարժ, փաղապատիր:**

Ածանցման կադապարները ներկայացրել ենք 3 ենթախմբով՝ նախաձանցավոր, վերջաձանցավոր և բայաձանցավոր: Նախաձանցման պարզագույն կադապարով ստեղծված բառերի մեծ մասը կազմված է *-ան* ժխտական նախաձանցով՝ *անբան, անբաւ, անդադար, աներկիւղ, անընտիր, անժամ, անիրաւ, անլոյս:* Ժխտական նախաձանցներից գործածվել է նաև *-տ* նախաձանցը՝ *տզեղ, տկար, տկարագոյն* բառերում և *-չ* ածանցը՝ *չարժանի* բառում: Մյուս նախաձանցներից և ածանցի արժեք ստացած նախդիրներից զանազան կադապարներում գործածվել են *-համ համանման, համահաւաք, նախ՝ նախաթոռ, -առ՝ առաւել, առժամայն, -տար՝ տարածամ, -ընդ՝*

ընդվայր, ընդդիմակաց, ընդելչական: Մեր ընտրանքում գործածվել են հետևյալ վերջածանցները. **-(ա)բար-** անաստուածաբար, արինակարար, **(ա)գին-** գթագին, ցաւագին, **-ագոյն-** աղտեղագոյն, պղծագոյն, **-ալի-** աղերսալի, զագրալի, **-ակի-** վաղվաղակի, փութանակի, **-ական-** աղաւթական, երրորդական, **-ային-** աստուածային, խաւարային, **-ան-** պատուիրան, **-անակ-** ժամանակ, փոխանակ, **անի-** արժանի, **-անոց-** արուեստանոց, **անք-** գողանք, ղողղողանք, թեթեւանք, ցոփանք, փողփողանք, **-(ա)պան-** պարտապան, **(ա)պատիկ-** հարիւրապատիկ, բազմապատիկ, **(ա)պէս-** ուղղապէս, արժանապէս, **-աս-** խորխորատ, **-ար-** պատահար, **-արան՝** զգայարան, խաղարան, **-ացի-** բարեւացի, նինուեացի, քաղղեացի, **-աւղ(ոռ)-** արբեցող, բամբասող, զրկաւղ, **-աւոր-** ամուսնաւոր, նախանձաւոր, **-աւրէն** - ամաւրէն, **-եալ-** պասքեալ, սաստացեալ, ուծացեալ, **-եայ-** առժամանակեայ, **-եան-** յաւիտեան, **-եղ-** ասեղ, շքեղ, **-եղէն-** հոգեղէն, հրեղէն, **-եցի-** սողոմայեցի, **-ի** - անակնածելի, փափագելի, **-իլ-** դառնատեսիլ, **-իկ-** սակաւիկ, փոքրիկ, **-ին-** նրբին, վերին, **-իչ-** արհամարհիչ, խոցոտիչ, սատակիչ, **-իստ-** հանգիստ, **-իցս-** երիցս, **-ին-** հնչիւն, **նի-** յայտնի, **-ոսի-** մեռելոտի, **ովի-** իւրովի, **-որդ-** ժառանգորդ, նախանձորդ, **-ոց** հնոց, **-ուած** - հարուած, հայեցուած, **-ութիւն-** անզոջութիւն, անընչութիւն, կնահանութիւն, ցատումներաշտութիւն, ցոփագնացութիւն, **-ումն-** տոչորումն, փարատումն, **-ուն-** գողուն, իմաստուն, հաստատուն, **-ունդ** - ծնունդ, **-ունի-** արքունի, գողունի, **-ուտ-** աղբուտ, **-ուրդ-** ժողովուրդ, խորհուրդ, **-ուստ-** գալուստ, կորուստ, **-ուհի-** թագուհի, **-ուք-** զինարբուք, **-ք** արեւնք, ելք, պարտք, վերք: Բայածանցներից Հ. Մանդակունու ճառերում լայնորեն կիրառվել են սոսկածանցները, որոնցից մեր ընտրանքում հաճախադեպ է **-ան** ածանցը՝ *անցանել, արդարանալ, գտանել, զուարթանալ, ըղձանալ* և այլն, **-են** ածանցով կա միայն *յամենալ* բայը, **-ն** ածանցով՝ *առնել, առնուլ, -չ* ածանցով՝ *փախչել, -նչ* ածանցով՝ *կորնչել, երկնչել, -անչ* ածանցով՝ *մեղանչել*: Մեծ թիվ են կազմում պատճառական **-ուցան** ածանցով կազմված բայերը՝ *երեւեցուցանել, զագրացուցանել, ընդելացուցանել, ընծայեցուցանել, իգացուցանել, ծովացուցանել* և այլն: «Ճառք»-ում հանդիպում են նաև բարդածանցավոր կառույցներ, ինչպես՝ *անակնածելի, անակնունելի, անուանակոչութիւն, ատարատեսութիւն, եղբայրսիրութիւն, զրպարտու-*

թին, կողկողանք, մեղմեխանք, մտակորոյս: Սրանց մեջ կան մի քանի բառեր, որոնցում դժվար է որոշել բառակազմական քայլերի ճիշտ հաջորդականությունը, ինչպես՝ *ամենօրեայ, երեքարեայ* են: Սրանք կարելի է անվանել խառը տիպի կաղապարներ, քանի որ բաղադրիչները միաժամանակ են կցվել իրար՝ մեկ քայլով: Հ. Մանդակունու ճառերում հանդիպող բաղադրյալ կառույցները հետաքրքիր են նաև իմաստային առումով: Հ. Մանդակունին ապաշխարության, հանցանքների խոստովանության, պահքի պնդության, տնանկների ողորմության, աղքատների մխիթարության, բամբասողների վարքի մասին ճառերում որոշակի հիմքերով բաղադրյալ բառեր է գործածել, որը հնարավորություն է տվել հեղինակին իր ասելիքը դիպուկ և բնորոշ բնութագրումներով ներկայացնելու: Քրիստոնյային բարոյախրատական դասեր տալիս նա հաճախ է գործածում *Աստուած, բարի, ամեն, հոգի, չար* և նմանատիպ բաղադրիչներով բարդ կամ ածանցավոր բառեր, դիցուք՝ *չար* արմատով հանդիպում է մոտ 30 բառ՝ *չարակն, չարաբարութիւն, չարագազան, չարադիւթ, չարաթոյն, չարաժանի, չարիմաց, չարակսկիծ, չարահատ, չարայուշ, չարապատիժ, չարատանջ* և այլն: Երևում է, որ Մանդակունու համար էական է եղել քրիստոնյային ցույց տալ չարի բացասական ազդեցությունը և խրատել հեռու մնալ դրանից աղոթքով ու անբասիր վարքով: Ահա սա է պատճառը, որ նա իր ասելիքը նպատակակետին հասցնելու համար փորձում է երևութները բնութագրել նմանատիպ կառույցներով: Բացասական իմաստ ունեցող արմատներով գործածվում են նաև *ժանտ, խոժոռ* և *դառն* ածականները՝ *ժանտագործ, ժանտամիտ, ժանտիմաց, դառնաթոյն, դառնաշունչ, դառնապէս, խոժոռամիտ, խոժոռաղէմ, ռիս* գոյականը՝ *ռիսապահ, ռիսակալութիւն, ռիսութիւն*: Հ. Մանդակունին իր «Թուղթ վասն խոստովանութեան վարուց յանցանաց» և «Թուղթ վասն ապաշխարութեան» ճառերում գործածում է յուրահատուկ բառեր, որոնք իմաստային առումով առնչվում են հանցանքների, դրանց խոստովանության և ապաշխարության հետ՝ *խոստովանել, հեծեծել, հեշտանայ, ճգնութիւն, մաքրումն, մեղք, մոլորութիւն, յանցանք, ողորճանք, չարչարանք, պաղատանք, պասքեայ, վայումն, վարանք, տանջանք, տառապեցուցանել, տրտմութիւն, փարատումն*: Մարդկային վատ բարքերը, որկրամոլությունը, անատակությունը

արտահայտվում են յուրատեսաակ կառույցներով՝ *աղտեղեայ, անպարկեշտագոյն, բոնավարեայ, գիջանայ, գրգուաղել, գեղխեցեայ, իգանայ, հեշտութիւն, մատակախագ, մարդահաճոյանայ, բոգահոմանի, մեղկութիւն, մոլեկան, շնութիւն, շոգմոգել, շուայտանայ, պոռնկութիւն, վավաշոտ, ցոփոգի, ցոփութիւն, փափկանայ, քոշքոտեցուցանել*: «Թուղթ վասն հմայից դիւթականաց եւ անարէն յուրթողաց» ճառում Մանդակունին, կապված կախարդության և գուշակությունների հետ, գործածել է հմայիլներին վերաբերող հետաքրքիր բառեր և բայական հարադրություններ՝ *աստեղագիտութիւն, արահմայ, բանդագոյշ, բժշկութիւն առնել, դիւահարցութիւն անել, դիւացոյց, դիւթութիւն, երագախաւս, թքթքել, ժաժմուկ, խտրողադիւթ, հաւահմայութիւն, հեղահարութիւն, մաղարաղութիւն, միջագիտութիւն, յորոգայթ անկանել, ոգոտնահմայ, սրտագէտ, ուռոյթ, քարկոծումն, քուահարցութիւն*: Առաջին հայացքից թվում է, թէ **Աստուած** բաղադրիչով ավելի շատ բարդ ու ածանցավոր բառեր պիտի լինեին, բայց հանդիպում է 18 բառ՝ *աստուածային, աստուածադիր, աստուածախաւսք, աստուածածին, աստուածապաշտութիւն, աստուածական, աստուածամարտ, աստուածատեք* և այլն: Հաջորդ երկու արմատներով բառերը քանակով գրեթէ հավասար են: Աչքի են ընկնում նաև հետևյալ բաղադրիչներով կազմությունները՝ **ամեն**՝ *ամենալուր, ամենախնամ, ամենահայր, ամենասէր, ամենապարգէտ, ամենացոյց, ամենափրկիչ, անձն*՝ *անձնատեաց, անձնակորոյս, անձնահաճոյ, յանձանձել, բագում*՝ *բագմամեղ, բագմահոյլ, բագմորդի, բագմաքանքար, բարի*՝ *բարերանել, բարեգործել, բարեգործութիւն, բարեխաւսել, բարեկենդան, բարերար, մեծ*՝ *մեծամեծ, մեծամեղ, մեծապայծառ, մեծատուն, գագան*՝ *գագանական, գագանաբեկ, գագանակեր, գագանամիտ, արիւն*՝ *արիւներես, արիւնաշաղախ, արիւնսահան, արիւնսահեղ, խիստ*՝ *խստաբան, խստախաւս, խստամիտ, խստասիրտ, ինչ*՝ *ընչաքաղց, ընչեղ, ընչեղէն, ընչասէր, հոգի*՝ *հոգեբարձող, հոգելից, հոգէկիր, մարդ*՝ *մարդագոհ, մարդահաճութիւն, մարդասիրութիւն*: Այսպիսով, Հ. Մանդակունու ճառերը հարուստ են բառակազմական զանազան ինքնատիպ կաղապարներով, որոնց բաղադրիչների իմաստային առանձնահատկությունների վերհանումը առավել հետաքրքիր է դարձնում դրանց ուսումնասիրությունը:

Susanna Grigoryan, Naira Paronayn - The Word-Formation of Hovhan Mandakuni's Allocutions.-The collection of H. Mandakuni's allocutions is of special interest from the linguistic point of view. The collection is a rare literary monument devoted to the clerical life, its morality and ethics. The composite structures, present in Mandakuni's orations, are interesting from the semantic point of view as well. H. Mandakuni has used composite words with certain bases in the orations which concerned the confession, the admission of guilts, the comfort to the poor, the behavior of tale-tellers; all these have given the author the opportunity to transmit his message to the reader in a clear and typical way.

Сусанна Григорян-Наира, Паронян-Словообразование тирад Огана Мандакуни.- Сборник тирад О.Мандакуни представляет особый интерес в языковом значении. Сборник представляет собой редкий литературный памятник, посвященный церковной жизни, нравственности, морали. Сложные конструкции, которые встречаются в тирадах О.Мандакуни, интересны и в своём смысловом значении. В своих тирадах о покаянии, признании в преступлениях, утешении нищих, о поведении сплетников он в определенных ситуациях употребляет сложные слова, которые позволили автору дать меткие и характерные определения тому, что он хотел сказать.